

Dr Mitar Pešikan

TOPONOMASTIKA I NJENA PRIMJENA U ISTORIOGRAFIJI

Ovdje je riječ o jednoj vrlo konkretnoj vezi istoriografske nauke i lingvistike, gdje jasno dolazi do izražaja njihova međuzavisnost. Etimologija toponima i sličnih imena u mnogo čemu je različita od opšte etimologije, jer je etimologija tipičnih apelativa (opštih riječi) podložna veoma rigoroznim pravilima, tako da mi skoro uvijek precizno znamo šta je morao dati npr. neki praslovenski oblik.

To proističe iz »neumitnosti«, bezizuzetnog dejstva osnovnih glasovnih zakona. Opšta riječ je zaštićena od slučajnih deformacija, prije svega time što je uklopljena ili ugrađena u vrlo razvijene sisteme, razučena u porodici riječi, na neki način sva projicirana, očišnuta u nizovima srodnih riječi i oblika, praktično sva određena u krštanjem različitih koordinata — slobodno rečeno: kao u ukrštenici. Sem toga, ona se nasljeđuje najčešće na čitavom polju, presjeku jezika, pa ako bi je neka sredina i deformisala, oštećenja se otklanjaju stabilizacionim djelovanjem jezika u cjelini. Zato apelativi, dok su aktivno prisutni u osnovnom izražajnom fondu jezika, gotovo da nemaju individualne sudbine; oni prosto dijele sudbinu čitavih sistema.

Sasvim je drukčija etimološka sudbina toponima. Mada se i oni uvijek rode u krilu nekog jezika i nastanu od njegovog tkiva, oni postanu i u njemu samom u stvari strano tijelo, koje ostaje iznad ili izvan jezičke izdijeljenosti; oni ne pripadaju datom jeziku, nego su se samo zatekli u njemu. Formalno posmatrano, oni ostaju prikovani za mjesto, ali lingvistički gledano oni »šetaju«; iz jezika u jezik, iz dijalekta u dijalekt, iz sistema u sistem — jer se etničko-jezičke prilike u svakom mjestu smjenjuju, a na toponimu znaju ostajati tragovi. Oni su usamljeni u jezičkom medijumu i zato nezaštićeni od istorijske korozije, slično kao što se neka usamljena imena biljaka ili strane riječi deformišu u narodnim govorima, podležući nekoj lokalnoj govornoj pojavi, nekoj asocijaciji ili nečijem posredničkom uticaju: od famulusa postaje »familijaz«, biljni naziv

basilikon se pretvara u bosiljak, bažulek, bašelak, fesligen, fasilidžan, mesliđen, mislođin itd.

Načelno bi bilo koju od takvih varijanata mogao dati i toponim koji bi imao isti izvorni oblik. Ako za toponime ne nalazimo takvo obilje varijanata, to ne dolazi od neke dosljednosti njihovog etimološkog razvoja nego od vezanosti za određenu govornu sredinu. Ipak i ovdje ima slučajeva izrazitog razilaženja varijanata. Klasičan je slučaj odnos Venecija — Mleci (ili još dalje u narodnim govorima: Mletke), gdje je od polaznog oblika ostalo samo jedno e, iako je lingvistički kontinuitet sasvim proziran: Venecija—Vneci—Bneci—Mneci—Mleci, i još se ono — ci shvatilo kao u »meci«, »leci« i sl. — i eto nam Mletaka!

Na našem terenu tu su i posebne komplikacije: toponimi su često potekli iz jezika koje ne znamo, a do nas su doprli tek preko posrednika, pri čemu je u dosta slučajeva teško utvrditi ko je bio posrednik: Grci, Arbanasi, Kelti ili različite grupe Romana.

Ipak to ne znači da je toponomastička etimologija prosto bespomoćna. Ako izostaje izvjesnost, to ipak ne znači proizvoljnost. Postoji, naime, vjerovatnoća, postoji jedna (ili i više nego jedna) glavna mogućnost — ali i razne stranputice: nešto kao pitanje da li će deblo ploviti rječnom maticom ili će zapasti u kakav rukavac. Tako među utvrđenim etimologijama imamo niz takvih gdje je stari oblik dao upravo onaj refleks koji se lingvistički očekuje. ili bar jedan od normalnih predvidivih rezultata: umjesto starog *Bassante* upravo očekujemo ime Bosut, umjesto *Malua* ništa nije normalnije nego Mlava, a isto tako normalnim tokom razvoja pretvaraju se *Scardona*, *Salona*, *Tragurion* u Skradin, Solin Trogir; ili, slično tome, nijesu izvan normalnih tokova Budva od *Butua*, Duklja od *Doclea*, Medun od *Meteor*, Cavtat od *Civitate*.

Ali, s druge strane, ne stiže se glavnim pravcem od *Danubius* na Dunav, od *Urpanus* na Vrbas, od *Ulpiana* na Lipljan, pogotovo ne od *Dekatera* na Kotor, od *Antivari* na Bar i sl., ili imamo takve slučajeve gdje veoma podudarni oblici daju sasvim različite rezultate, i to idući manje-više normalnim tokovima razvoja; teorijski posmatrano, *Delminium* i *Dulcinium* mogli su se i podudarno razvijati, čuvajući kao neizbježnu samo razliku *m/c* — ali nije tako bilo: dobili smo potpuno udaljene oblike »Duvno« i »Ulcinj«, gdje je čak i ono podudarno *u* više privid nego lingvistički identitet.

Lingvisti ipak ne sumnjaju u autentičnost takvih udaljenih etimologija kao *Delminium* i Duvno, *Dekatera* i Kotor, *Danubius* i Dunav — prosto zato što je istorijski pouzdan pojmovni identitet, što se zna da ime *Dekatera* i Kotor znači isti grad. U takvim slučajevima moglo bi se reći da je etimologiju utvrdila istoriografija a ne lingvistika; zadatak ove posljednje bio je primijenjene prirode: pokazati kojim je putevima zadani identitet dobio postojeći lik. Da ima mjesta sumnji šta je i gdje je *Dekatera*, time bi se automatski unosila sumnja i u etimološku identičnost sa oblikom Kotor.

*

Iz ovoga je jasno da u slučajevima nejasnije istorijske ubifikacije nekog starog imena dolazi do tijesne međuzavisnosti istoriografije i etimologije, do sabiranja vjerovatnoće, koja u tom sabiranju narasta geometrijskom progresijom. To ćemo možda najbolje uočiti na jednom oglednom primjeru. Izgleda logično npr. ovakvo rezonovanje:

1) imena Orjen i Lovćen jasno sugeriraju isti sistem imenovanja, onomastičku opoziciju;

2) geografski posmatrano, nigdje se te planine tako jasno ne sučeljavaju i ne nude kao naporedni pojmovi kao kad se posmatraju s mora, iz Boke;

3) veoma bi logično bilo da ih primorski stanovnici, npr. grčki kolonisti (i prosto moreplovci), imenuju prema pripadnosti ilirskim plemenskim oblastima;

4) u antičkim izvorima pominju se zapadno od Risanskog zaliva Ardijeji, a od Boke prema istoku (oko Skadarskog jezera) Labeati;

5) može se pokazati etimološka mogućnost razvitka osnove imena Ardjeji u osnovu toponima Orjen, isto tako razvitka osnove imena Labeati u osnovu toponima Lovćen, —

— prema tome, imena Orjen, Lovćen potiču od imenovanja tih planina kao ardijejske i labeatske.

Sve bi se to moglo i rječitije, sugestivnije, »učenije« formulisati, potkrijepiti analogijama i sl. — tako da mnogi istoričari i mnogi lingvisti prihvate kao uvjerljivo, bar pri prvom čitanju. Odavdje ne bi bila daleka mogućnost da istoričari, pozivajući se na etimologe, počnu »navlačiti« Ardijeje i Labeate na Orjen i Lovćen, a da lingvisti, pozivajući se na mišljenje istoričara, prihvate identitet kao dokazan.

Stvar se, međutim, mijenja kad priznamo da lingvistika nigdje nije tako blizu opasnosti da zapadne u naučnu fantastiku kao u oblasti etimologije drevnih imena; bojim se čak da su istorijske nauke već postale u nekoj mjeri žrtva etimoloških domišljanja. Tim je važnija profesionalna dužnost lingvista da upozore kolege iz drugih struka na ranjivost, fakultativnost ili proizvoljnost etimoloških pretpostavki, jer u istraživanju perioda o kojima se objektivno zna suviše malo postoji neka vrsta gladi za kakvim — takvim podacima i osloncima, što smanjuje nužnu kritičnost; kad su u pitajju Iliri, ta želja za popunjavanjem mršavih postojećih podataka izgleda da je zajednička lingvistima i istoriografima.

S obzirom na to, u našoj eksperimentalnoj etimološkoj hipotezi nužno je istaći da takav razvoj osnova izgleda samo moguća n. ali da podudarnost sklopa nikako nije tolika da dobija snagu argumenta (kakav bismo imali kad bi ti toponimi glasili npr. »Orđen«, »Loboćen« ili sl.). Slično tome, ako bi se nekome učinila primamljiva takva asocijacija kao *teuti* — *Cuce*, mora imati u vidu da činjenica što se oblik »Cuce« sasvim lako izvodi iz osnove *teuti* — opet ne

znači nikakav uvjerljiv argument, jer nema nikakvog istorijskog temelja vezanje predjela Cuca za tu osnovu, odn. za osnovu toponima Tivat.

Prema tome, sudbina pretpostavki takve vrste kao što su naši eksperimentalni Ardijeji i Labeati na Orjenu i Lovčenu zavisi od istorijskih nauka: u onoj mjeri u kojoj te nauke približe razne Ardijeje i Labeate raznim Orjenima i Lovćenima — u toj mjeri se odgovarajuće etimološke pretpostavke spuštaju na zemlju, da bi, na određenom stepenu vjerovatnoće i dokazanosti pojmovnog identiteta, i same sticale karakter argumenta. Pošto se ne može očekivati otkriće novih Strabona i Livija, buduće mogućnosti zavise npr. od arheologije. Određenije rečeno: ako arheologija uspije da sugerise neku rajonizaciju, neko razlikovanje užih zona — to će biti podsticaj ne samo za istorioграfe da obnove svoju analizu, nego i za etimologe da pregledaju je li previđen neki mogućni identitet.

Uostalom, i od lingvistike istoriografija može očekivati neku pomoć možda najprije u utvrđivanju različitih zona, area, izoglosa — kako toponomastičkih tako i opštejezičkih, dijalekatskih; ovo tim prije što se već zapaža izrazita zavisnost nekih dijalekatskih izoglosa od naših feudalnih društvenih jedinica i njihovog prostiranja.

Da bi toponimija mogla pružiti pomoć koja se od nje očekuje i u samoj lingvistici i u istorijskim naukama ili kakvim drugim proučavanjima prvi je i neophodni uslov: prikupiti, sistematizovati i učiniti dostupnom njenu građu. Etimološka domišljanja mogu biti uvjerljiva i neuvjerljiva, uspješna i pogrešna — ali materijal ako je prikupljen tačno i sistematično nikad nije bezvrijedan i napor koji se u to uloži nikad uzaludan. I još nešto: u manjim kulturnim centrima obično nema dovoljno potrebne literature i priručnika da bi se etimološka istraživanja izvodila kvalifikovano i metodološki ispravno, ali u oblasti prikupljanja toponomastičkog materijala grupa entuzijasta npr. oko jedne srednje škole može voditi praktično isto tako uspješne programe kao i neki specijalizovani naučni institut. Treba imati u vidu i hitnost posla; stanovništvo se smjenjuje ili iseljava, te se gube i pojedina imena ili podaci, pa ako se do kraja ovog stoljeća ne popiše mikrotoponimija, mnogo od toga svojevrsnog blaga će nepovratno propasti.

Osnovni zakon sistematičnosti terenskih ispitivanja je da je bolje iscrpno popisati građu makar s područja jednog nevelikog zaseoka nego prošarati, na preskoke obraditi i vrlo široku teritoriju. Drugi važan princip je da nema nevažnih geografskih imena, da je loš samo onaj podatak koji je netačan ili nesiguran.

Potpuna skupljačka obrada podrazumijeva najprije samo *ime*, zatim *značenje* i *mjesto* (ako se prilaže karta sa upisanim imenima, onda ukazivanje na mjesto može i izostati), dalje *promjenu*, najzad neki podatak koji mještani znaju o tom imenu ili pojmu. Potpuno je neobavezno iznositi pretpostavke o etimologiji, ali skupljač može i

to učiniti ako želi. Važniji bi od toga bio akcenat, naglasak imena, samo to malo ko zna zabilježiti izvan lingvističke struke, ali i neakcentovana imena imaju dosta dokumentacione vrijednosti, pa ne bi trebalo odustati od skupljanja zbog nesigurnosti u bilježenju akcenta. Ponekad i sasvim nestručno zabilježen akcenat, prema osjećanju skupljača, omogućiti stručnjaku da ga tačno rekonstruiše; još bi bolje bilo imati na magnetofonskim trakama zabilježen izgovor prema kojemu bi se i naknadno mogao utvrditi akcenat. Inače, u cetinjskoj okolini (odnosno opštini) ima svega dva akcenta, kratki (◌̣) i dugi (◌̄), kao i nenaglašena dužina.

Najbolje je svako geografsko ime pisati na posebnom listiću (uobičajen je format od četvrtine lista običnog papira). Tako se kasnije materijal lakše uazbuči i sredi. No najlakše će se skupljački postupak vidjeti iz nekoliko primjera, samo što još treba naglasiti da su podaci o promjeni potpuno neophodni da bi listić imao pravu vrijednost. Dovoljno je, pored nominativa, navesti genitiv i dativ, a takođe pokazati ide li s imenom predlog »na« (npr.: idem na Cetinje) ili »u« (npr.: idem u Nikšić), odn. predlozi »sa« — »iz«. Da bi se lakše dobijali podaci na terenu, možemo reći da je za identifikovanje promjene dovoljno toponim (geogr. ime) postaviti u ove izraze (na mjestu tačkica):

1. Kome pripada(ju) . . . . .?
2. Vratio se $\left\{ \begin{array}{l} \text{iz . . . . .} \\ \text{s(a) . . . . .} \end{array} \right.$ (umjesto »iz«, »sa« katkad dolazi »ispod«, »savr(h)« i sl.).
6. Zajedno s(a) . . . . .

Takođe je dobro navesti kako se nazivaju stanovnici naselja ako je u pitanju naselje, takođe pridjev, i to oboje samo ako je obično.

Primjeri:

1

Trēšnjevo selo i manje kraško polje u sjevernom dijelu pl. Cuca. (Vratio se) s *Trēšnjeva*. (Zajedno) s *Trēšnjevom*. *Trēšnjevci*. *Trēšnjevski trēšnjevački*.

2

Podbükovica zaselak ispod Bukovice, s cucke strane. Iz *Podbükovicē*. S *Podbükovicōm*. *Podbükovičāni*. *Podbükovičkī*. — U sekciji pogrešno: »Zabukovica«.

3

Jābukovac poljice (veći do) i naseobina u zaseoku *Podbukovica*. S *Jābukōvca*. S *Jābukōvcem*.

4

Jasenōvi Dō do u području *Podbukovice*, najniže zemljište uvala između *Trēšnjeva* i *Bjeloša*. Iz *Jasenōvōga Dōla*. S *Jasenōvijem Dōlom*.

5

Bükovica planinski vijenac između Cuca i Krivošija. S Bükovicē. S Bükovicōm. Bükovičāni. Bükovičkī.

6

Käbłovi nekoliko glavica koje čine vrh Bukovice. S Käbłōvā. S Käblovima.

7

Bjelōš planina između Cuca i Krivošija, sjeverno produženje Bukovice. S Bjelōša. S Bjelōšem. Bjelōškī. — *Kod Vuka* neprecizno: »planina u Cucama«.

8

Gräbovā glavica najviši vrh Bjeloša. S Gräbovē glavlcē. S Gräbovōm glavlcōm.

9

Bjelōškā rüpa. Vrtača ili do na Bjelošu. Iz Bjelōškē rüpe. S Bjelōškōm rüpōm.

10

Navr Bjelōškē rüpe — tako se obično kaže za vrh Bjeloša koji se nadnosi nad Bjeloškom rupom. Savr Bjelōškē rüpe. — Ponekad se se i za sam vrh kaže Bjelōškā rüpa.

11

Näkovānj prevoj na vijencu Bjeloša, između Bjeloša u užem smislu i Leta. S Näkovānja. S Näkovānjom. — U sekcijama izgleda da su kao »Nakovanj« označena Leta. Ne zna se zašto se tako zove.

12

Lëtu nekoliko glavica koje čine sjeverni ogranak Bjeloša; neke imaju i imena: Vëljē Lëto, Râvnō Lëto, Mâlō Lëto. S Lëtā. S Lëtima. — U narodu se ne zna šta znači Leto.

13

Päsovi dio istočne padine Bjeloša, koji čine horiz. slojevi krasa i zemljište između njih. Iz Päsōvā. S Päsovima.

14

Babān mala zaravan u ist. padini Bjeloša i manji ubao na njoj. Nije ispitivano zna li se kad je izduben. S Babāna. S Babānom.

15

Kalāčkā Prōdō prodo i naseobina ispod istočne padine Bjeloša, dio zaseoka Podbukovice. Iz Kalāčkē Prōdoli. S Kalāčkōm Prōdoli. Često se kaže i skraćeno: ĩs Prodoli, ũ Prodō i sl. — Podalje prema Grahovu nalazi se poznata živa voda Kalac, ali se prodo mogla na-

zvati prema njoj samo po tome što tuda vodi put prema vodi; za biljku »kalac« ovdje narod ne zna.

16

Ržina manji, improvizovani ubao sa žicom žive vode. S Ržinē. S Ržinōm. — Po pričanju, izdubena početkom XX v. Nalazi se u Kalačkoj Prodoli.

17

Ridica veći ubao između Bjeloša i Vjetrošića; okrugao, obzidan, sa »skalama« (ranije su bile još jedne). S Ridicē. S Ridicōm. — Pominje se u Srpskom ogledalu, a narod zna da je zatečena pri dolasku sadašnjeg živilja, sa očuvanim jednim dijelom staroga zida. U narodu se ne zna što se tako zove (nesumnjivo po plemenu Riđanima, kojima je ranije pripadao ovaj dio Cuca).

18

Vjetrošići kameniti, jedva prohodni predio u sjeverozapadnom dijelu Cuca, ist. od Bjeloša. Iz Vjetrošićā. S Vjetrošićima. Vjetroški. Ne zna se za takvo prezime. U sekciji pogrešno »Vjetrosica«.